

s eschatologií nepropracovanou v morálně sankčním smyslu, jako předexilní judaismus, řecké náboženství před uplatněním mystérijních a orfických vlivů a obě větve čínského národního náboženství.

Lze shrnout, že prof. Komorovský shromáždil mnoho argumentů různého původu a jejich reinterpretací podpořil svou filozoficko-teologickou tezi. Z textu bude profitovat především čtenář, který bude mít neustále na paměti rozlišení roviny faktografické od roviny interpretativní.

ODILO I. ŠTAMPACH

Steven Hassan, Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů,

Brno: Tomáš Janeček 1994, 288 s.

Existence nových kultů (známých u nás spíš pod pejorativním názvem „sekty“) je problémem, který nejen vzrušuje laickou veřejnost, ale stává se i námětem hlubšího studia: vzbuzuje zájem představitelů tradičních církví, považujících oblast duchovna za svou doménu, i filozofů, sociologů, psychologů, religionistů ad., zkoumajících dopad tohoto fenoménu na život společnosti.

Veřejnost je informována o vzniku jednotlivých skupin, jejich charakteru, působení. Pokud se však opustí oblast všeobecně popisná a zabrousí se na otázky principů, na nichž sekty fungují, začnou se názory komentátorů lišit. Ať již jsou to hodnocení kladná, nebo záporná, ukazuje se, že při odhadech vlivu nových kultů nám jednoznačně chybí zkušenost s jejich působením v delším časovém období. Často je poznat, že při hodnocení sekty je „přání otcem myšlenky“ a podle předkládaných argumentů se dá předpokládat i závěr analýzy. Ukazuje se rovněž, že tendence „házet je všechny do jednoho pytle“ není nejméně šťastnější a že bez důkladnějšího rozboru kultů a jejich diferenciací budeme i nadále docházet k těm nejrozpornějším závěrům.

Kniha amerického autora Stevena Hassana *Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů* (v originále *Combating cult mind control*) nám nabízí jeden ze způsobů, jak se

v problematice nových kultů orientovat. Snaží se upozornit na ty aspekty v činnosti kultů, podle nichž lze hodnotit jejich společenský dosah. Autor se nezabývá pouze rozбором nauky jednotlivých skupin, nevidí v ní totiž rozhodující hodnotící kritérium. Spíše ho zajímá, jak tyto skupiny fungují prakticky, zda při získávání nových příznivců a členů nepoužívají technik „psychické manipulace“, které by následně bránily svobodnému rozhodování jedince o tom, zda ve společenství zůstat, nebo odejít. S autorovým pohledem na věc koresponduje u nás poněkud neobvyklé typologické dělení kultů – Hassan výslovně upozorňuje, že problém psychické manipulace se nemusí týkat pouze skupin s náboženskými cíli. Nové kulty dělí podle hlavní oblasti společenského působení na kulty náboženské, politické, psychotherapeuticko-komerční a výchovné.

V úvodní části knihy autor popisuje svou vlastní zkušenost s působením kultu. Na vysoké škole se stal členem Církve sjednocení (u nás známější pod názvem Moonova sekta, moonovci) a během dvou a půl letého členství se vypracoval z řadového člena až na jednoho z vedoucích kultu. Jen náhoda mu pomohla vymanit se z vlivu skupiny. Teprve dodatečně si uvědomil, že rozhodnutí stát se členem této církve nebylo jenom výsledkem jeho svobodné vůle, ale že se stal obětí technik, které v dalším textu označuje jako techniky „psychické manipulace“. Hlubší zájem, podpořený vlastní zkušeností i pocitem viny (Hassan totiž bezděčně pomocí těchto technik pomáhal získávat pro církev nové členy), ho vedl ke studiu praktik psychické manipulace nejprve u moonovců a později i u jiných skupin. Jedním z impulsů pro něho byla kniha Roberta J. Liftona popisující metody čínských komunistů v 50. letech, kteří nepohodlné osoby měnili „k obrazu svému“ pomocí tzv. „vymývání mozků“ (*brainwashing*). Uvědomil si, že některé jejich praktiky se nápadně podobají metodám používaným pro nábor nových členů do Církve sjednocení. Svě znalosti, získané vlastní zkušeností i studiem psychologie, později využil v praxi tzv. „výstupového poradce“, tj. odborníka pomáhajícího obětem psychické manipulace kultů vrátit se zpět do běžného života.

Co autor rozumí „psychickou manipulací“? Je to „jakýkoliv myšlenkový systém, který vede k rozpadu lidské identity (víra, chování, způsob myšlení a citění) a nahrazuje ji identitou novou“ (s. 20). Je si ovšem vědom toho, že ne každá podobná manipulace musí být nutně destruktivní. Kniha však pojednává o případech, kdy dochází ke zneužití některé z těchto technik. Tak je třeba rozumět i titulu knihy v češtině (překlad neodpovídá přesně názvu původnímu). „Zhoubný“ je podle autora takový kult, který vědomě směřuje své členy k závislosti na skupině tak, že „ztrácí schopnost jednat podle vlastního uvážení a často se jich zneužívá pro ekonomické a politické cíle skupiny“ (s. 26), přičemž se kult dopouští zjevných podvodů jak na členech skupiny, tak na celé společnosti. Základním kritériem při rozhodování o tom, zda je některý kult „zhoubný“ nebo „nezhoubný“, se autorovi stává možnost volného a „necenzurovaného“ přístupu jednotlivce k protikladným informacím a jeho svobodná volba, zda se ke skupině připojí či nepřipojí, zda v ní setrvá, nebo odejde.

Na dalších stránkách knihy se Hassan zabývá samotnými metodami a technikami psychické manipulace vedoucí k závislosti jedince na konkrétní skupině. Dochází k závěru, že „psychická manipulace“ (*mind control*) není totéž, co „vymývání mozků“ (*brainwashing*). Techniky „vymývání mozků“ jsou ve své podstatě likvidační, jejich úkolem je zničit identitu jedince a potom ho ovládnout. „Psychická manipulace“ je podstatně rafinovanější – destruuje totiž původní identitu jedince, ale zároveň ji nahrazuje identitou novou, kulturní, utvářenou podle představy toho, kdo manipulaci provádí. Člověk s novou identitou se potom na první pohled nemusí zdát nijak nenormální, jeho pohled není prázdny a pohyby automatické jako u člověka, kterému byl „jen“ vymyt mozek. I když se v knize autor většinou odvolává na své zkušenosti s kulty náboženskými, je zřejmé, že tyto metody jsou zneužitelné i jinde. Upozorňuje zde např. na pokusy expertů CIA, kteří se otázkami souvisejícími s psychickou manipulací zabývali již v 50. letech.

Jak funguje psychická manipulace v praxi? Stručně řečeno, jedná se o řízené chování, řízené myšlení a řízené citění. Hassan tady

navazuje na teorii *kognitivní disonance*, popsanou psychologem Leonem Festingerem. Podle této teorie funguje lidská psychika tak, že ovlivněním (záměrným či nezáměrným) jedné z uvedených složek vzniká její disonance (nerovnováha) s ostatními. Protože tato nerovnováha by při delším trvání mohla vést až k psychické poruše, musí nastoupit obranné mechanismy. V tomto případě je disonance vyrovnána přizpůsobením zbývajících složek. Jednoduše řečeno: změna chování jedince vede ke změně jeho myšlení a citění apod. Hassan ke třem osobnostním složkám přidává ještě čtvrtou – řízené informace. Řízení a filtrování informací (cenzura a zkruslování) vytváří prostředí umožňující soustředěný tlak na psychiku jednotlivce. Škála prostředků ovlivňujících lidskou psychiku v každém z výše popsanych bodů je široká a autor jim oprávněně věnuje velkou pozornost (řízení chování – nedostatek jídla a spánku, oblékání, rituály, místo pobytu...; řízení myšlení – indoktrinace, nové způsoby vyjadřování, kultovní newspeak...; řízení citění – strach ze světa, pocity viny, méněcennosti...). „Psychičtí manipulátoři“ se u konkrétního jedince snaží rozpoznat slabé místo a na to udeřit. K tomu jim slouží určité „poznávací“ období, kdy si nového adepta nenápadně otestují. Potom již jdou většinou najisto a vědomě usilují o vytvoření psychické závislosti na vedoucích kultu, případně na jeho představiteli.

V psychické manipulaci autor rozeznává tři základní stupně, jimiž postupně manipulovaný člověk prochází. Ve „fázi rozmrazení“ dojde k nabourání jeho dosavadních jistot, jeho hodnotové stupnice je důkladně zpřeházena. Důkladně ořesen a zmítán pochybnostmi přechází do „fáze manipulace“, kdy je mu vštípen nový žebříček hodnot podle doktrýny skupiny – nová identita. Pokud je shledán dostatečně přetvořeným, nastává ještě „fáze zmrazení“, ve které se nová identita dále upevňuje a zajišťuje proti „nabourání“ zvenčí. Ten kdo projde i touto třetí fází, musí se v případě odchodu ze skupiny podrobit procesu „odbourání“ nové identity – není totiž již sám sebou, je „někým jiným“. Autor na základě vlastních zkušeností upozorňuje, že proces přijímání nové identity není nikdy dokonalý a že nová identita není absolutně stabilní. Proto je možný návrat k původní

identitě, která se ani ve třetí fázi neztrácí, je pouze „překryta“ identitou novou.

Na tento spíše teoretický oddíl knihy navazuje část, která je kazuistikou několika typických případů Stevana Hassana jako výstupového poradce. Zarážející je, jak si jsou jednotlivé případy podobné, pokud jde o způsob a důvod vstupu protagonistů do skupiny, setrvání v ní, i pozdějšího odchodu. Autor ukazuje, jak často jsou lidé obratně vmanipulováni do jednání naprosto se vymykajícím jejich dosavadnímu způsobu života. Zároveň je tato část určena blízkým známým lidí, které se někdo snaží manipulovat, nebo kteří již psychické manipulaci podlehli.

Kniha je doplněna výňatkem ze studie J. R. Liftona o metodách „vymývání mozků“, rejstříkem institucí, na něž je možno se obrátit se žádostí o radu či pomoc, a bibliografií vztahující se jak k tomuto problému obecně, tak k jednotlivým skupinám považovaným autorem za „zhoubné“ kultury.

I když se nám některé autorovy názory mohou zdát problematičtější (např. úvaha o nebezpečnosti působení nových kultů na majoritní kulturu), zdůraznil bych jeho základní myšlenku: Různé formy psychické manipulace jsou skutečností, se kterou se můžeme kdykoliv setkat; nikdo proti nim není bez jistých základních informací imunní. A právě v upozornění na tento fakt vidím hlavní klad knihy.

JIŘÍ VALENTA

Filosofický slovník, Olomouc: FIN 1995, 480 s.

Na sklonku minulého roku vyvolal značný zájem odborné filosofické veřejnosti slovník, jehož vydání by nemělo uniknout ani religionistům. Jeho autoři, pracovníci katedry filosofie FF UP v Olomouci, se pustili do záslužného úkolu a po *Stručném filosofickém slovníku* (1966), Neffově *Filosofickém slovníku pro samouky* (1948, 1968, 1993) a po překladových edicích z posledních 10 let (např. *Slovníku filosofie* francouzských autorů Gérarda Durora i André Roussela či *Filosofického slovníku* Waltera Bruggera z roku 1994) nabídli českým „milovníkům moudrosti“ nové původní dílo.

Jedním z podnětů, který vedl k sepsání tohoto poučného slovníku, byla podle redakčního vyjádření potřeba reagovat na módní trendy „bezstarostného a mnohdy bezmyšlenkovitého spojování lásky k moudrosti s vyslovením jakéhokoliv názoru o čemkoli“ (s. 5), objevující se obyčejně v podobě jakési „filosofie genitivů“. Výchozím předpokladem však zajisté byla skladba a zaměření olomoucké katedry filosofie. Do výsledné podoby díla se spojila v optimální míře odborná kvalifikace jednotlivých autorů s jejich osobitými filosofickými stanovisky: Ivan Blecha se věnuje antice a filosofii 20. století (zejm. fenomenologii), Karel Floss antice a scholastice, Pavel Floss středověku a renesanci, Břetislav Horyna filosofii náboženství, religionistice a postmoderní filosofii, Lubomír Valenta analytické filosofii a české filosofii, Jan Štěpán logice, Jiří Kučírek judaismu, psychologii a sociologii, Radim Brázda etice, přírodovědě a postmoderně, předčasně zemřelý Jan Březina pak některým proudům filosofie 18. a 19. století.

Pozoruhodný je ve slovníku především důraz na soudobé filosofické myšlení, které autoři pojímají v širokém rozpětí. Zde je také odpověď na otázku, proč se o tomto slovníku zmiňujeme v religionistickém časopise. Zvláštní pozornost je v něm totiž věnována významným postavám z dějin náboženství, teologie a religionistiky i obecným pojmům teorie religionistiky. Čtenář zabývající se studiem náboženství zde najde poučení o hlavních náboženstvích i nábožensko-filosofických hnutích Západu i Východu (křesťanství, judaismus, islám, manicheismus, gnosticismus, brahmanismus, buddhismus, hinduismus), nechybějí ani ústřední pojmy religionistiky (náboženství, religionistika, teologie, Bůh; teismus, monoteismus, deismus, panteismus, panenteismus, polyteismus, henoteismus, agnosticismus, antropomorfismus, ateismus, sekularizace; magie, mystika, mysterium, mytologie, remytologizace, mýtus, kosmogonie, teogonie; církev, kult, víra, askeze). Z religionistických disciplín jsou explicitně uvedeny ty, jež mají filosofické konotace: fenomenologie náboženství, filosofie náboženství, hermeneutika, kulturní antropologie. Samostatná hesla však mají nejen filosofující zakladatelé religionistiky